

Іван СВІТЛИЧНИЙ. Голос доби. – К.: Сфера. – 544 с.

Я багато разів ловив себе на думці: що, крім природного страху, відчували в час «великих репресій» уцілілі? Ті, по кого не приїхав «чорний ворон»? Ті, хто своєю поведінкою не давав жодних підстав для його приїзду? Ті, хто щодня бачив, як зникають друзі й колеги, більшість із яких так само «не давали підстав»?

Що жило тоді в душах тих, «уцілілих»? Намагання переконати самих себе (хоча б для самозаспокоєння), що «просто так не забирають»? Чи вмикалися захисні механізми, які дозволяли не думати, не згадувати, а відтак не збожеволіти чи то від страху, чи то від розпачу і власного безсилля?

Серед нас є ще трохи тих, «уцілілих» (тих, хто потрапив «туди» ще за Сталіна і повернувся «звідти», майже зовсім не лишилося). Але чомусь я ніколи так і не наважився розпитати когось із них про деталі таких рефлексій. Збирався, – але щоразу в останній момент надто жорстокою задавалася мені така екзекуція щодо немолодої, дуже побитої життям людини.

Утім, не виключено, що колись і щодо мого покоління хтось запитас: а що відчувало воно, коли за ґратами були Стус, Світличний, Марченко? Як їм, на волі, ходилося тоді київськими вулицями, любилося й працювалося? І щодо переважної більшості (щодо 99,9%) відповідь буде приголомшливо проста – ходилося, любилося, працювалося без жодного огляду на долю тих, хто конав в уральських таборах чи на алтайському засланні. Щось там доносили радіоголоси, щось пошепки переказували знайомі, – але то було наче в паралельному житті, й не стосувалося тебе особисто.

...Нещодавно до читача прийшов «Роман-донос» Гелія Снегірьова, повернутий синові письменника з кагебістських архівів. Моторошно-чесна історія про те, як доволі успішний письменник і режисер вирішив (заради фронди? заради самоствердження?) завітати до свого друга Віктора Некрасова саме тоді, коли в нього провадили обшук. За цей візит (плюс квапливо-невдале зізнання в першій же бесіді з гебістом-слідчим) авторові довелося «розплачуватися» кіносценаріями про «комуністів нашого села», партквитком, членством у Спілці письменників і Спілці кінематографістів, можливістю працювати за фахом, (зрештою – раною й важкою смертю, що, втім, лишилося «за кадром» «Роману-доносу»).

Але «доносив» автор читачеві не лише на безжальну систему. Доносив, насамперед, на самого себе – на власну готовність знайти-таки ціною «невеликої зради» прийнятний компроміс, аби повернути місце в суспільстві. Але «невеликої зради» не приймали, а до «великої» виявився не готовим сам автор. Зрештою, з російськомовного й мало перейнятого національними проблемами українців киянина Гелія Снегірьова постав автор приголомшливої повісті «Набої для розстрілу» – найчеснішого на сьогодні художнього тексту про «процес СВУ».

Гелій Снегірьов зовсім не хотів на Голгофу, коли того фатального дня йшов до помешкання Некрасова, коли там робили трус. Але обставини

склалися так, що він пройшов свій хресний шлях до кінця, бо виявився занадто порядним, аби збочити.

Лише одиниці від початку свідомо обирали жертвний шлях сходження на Голгофу, без жодних намагань на рятівні компроміси. Ці одиниці творили свій, інший світ, цілком відмінний від того, в якому жили ми, 99,9 % громадян Радянської України...

Цей світ охоплював дуже небагатох (за масштабами великої й «щасливої» республіки). За сумлінними підрахунками Ореста Субтельного, число репресованих за політичними мотивами по завершенні «хрущовської відлиги» вимірюється не більш як тисячою осіб. Справді, то була «малесенька щопта лише для молитов і сподівання». І, напевно, ще нескоро стане можливим об'єктивно визначити міру їхнього впливу на те, що відбулося в Україні на межі 80–90-х.

Але все ж – цей світ існував. І тільки він, за «гамбурзьким рахунком», є сьогодні контраргументом супроти поширеного твердження, начебто незалежність звалилася на українців з ласки випадку й без жодної їхньої на те заслуги.

І провідником по цьому світу є книга таборових листів *Івана Світличного* «Голос доби».

Цей голос належить не просто мученику чи борцеві, він належить людині, яку вважали неформальним, ніким не призначуваним, але незаперечно визнаним лідером київського українського «задушеного відродження» 60-х.

Напевно, причини цієї репутації Івана Світличного для майбутніх поколінь, для людей, що не були особисто знайомі ані з ним самим, ані з кимось, кого він утримував навколо себе надзвичайно потужним магнітним полем, не будуть аж такими очевидними. Адже вірші Івана Світличного – дуже культурні й «культурологічні» – лишатимуться «у затінку» поезії інших провідних шістдесятників (як нонконформістів, так і конформістів). Його переклади увійдуть до всіх майбутніх антологій – і все ж у них нема ані фантастичних осяянь Миколи Лукаша, ні завше бездоганної вишуканості Григорія Кочура. Його літературна критика, що була «проривом» на межі 50–60-х, навряд чи викличе гарячу цікавість сьогодні, бо те, з чим полемізував сміливий автор, уже втратило будь-яку актуальність...

І за всім тим губитиметься *особистість*, яка спонукала Василя Стуса до хрестоматійного: «*Не можу я без посмішки Івана...*»

Ця особистість повною мірою живе в текстах, які писалися під пильним оком цензури у нелюдських умовах (це слово – аж ніяк не перебільшення з огляду на муки, яких зазнавав у таборах тяжкохворий, з покаліченими руками і постійними спазмами судин мозку письменник). Текстами, що писалися за суворо дозованою квотою – два листи на місяць, а у випадку покарання – лист на два місяці. Писалися без жодних надій на оприлюднення, лишень для найближчих людей, – насамперед, для матері, дружини й сестри. (Виняток – відкритий лист до Миколи Бажана, текст для італійської комуністичної газети та декілька звернень «по інстанціях»; вони в цій книзі важливі – але не головні).

Найбільше місця в цих листах до рідних відведено не таборовому побутові, а л тературі. Тут і щедро переписані вірші «соузннків» – Ігоря Калинця, Ірини Калинець, Тараса Мельничука (звісно ж, лише з натяками на імена авторів), – і вірші самого Світличного (інколи замасковані «під переклади», хоча б і під сатиру Беранже, якого письменник перекладав іще до арешту), і реальні переклади, найчастіше – з улюблених французів, і глибокі та влучні оцінки численних творів тогочасної української прози й поезії. Багато місця займають і нескінченні прохання до дружини: придбати, передплатити, переслати безліч книжок, часописів, газет, необхідних, зокрема, для роботи над словником синонімів української мови.

Інколи здається, що листи писалися не з табору, а з якоїсь відпочинково-творчої вілли, де автора оточувало добірне товариство й добра книгозбірня. І тільки постійні натяки на голодування (езоповою мовою – *«лікування за методом Леопольда Івановича»*), прохання ліків та нарікання на хворобу, та інструкції щодо спорядження посилок поживними кубиками з бульйону нагадують, що адресат перебував не в санаторії і не в Ірпінському будинкові «інвалідів творчості».

І зовсім уже нечасто кризь цензуру долинає: *«від мене це залежить щонайменше, майже не залежить зовсім... Від мене залежить тільки захищати мої права всіма приступними мені засобами»* (це у відповідь на прохання дружини поберегти себе, не наражатися на позбавлення чергового побачення). Чи – *«в моєму побуті тимчасом ніяких змін немає – і це вже добре»*.

Нарешті маємо й безжальні оцінки поведінки інших. Тих, хто купив прощення каяттям. Тих, хто виявився нижчим від високої міри етичних та естетичних вимог Івана Світличного.

Я закликав би майбутніх читачів поводитися із цими оцінками надзвичайно обережно. Адже надто спокусливо й надто просто – вжити десь у сьогоднішній полеміці на доказ своєї правоти нищівну цитату з автора, якого вже неможливо спростувати. Сам був спіймав себе на лихій думці – повернути десь принагідно згадку про *«покаяльно-доносительську поведінку»* письменника NN, який з того часу зробився палким трибуном із претензіями на непомильність і остаточність присудів. І відразу ж спинив себе. На таку оцінку мав право лише Світличний. І він заплатив за таке право повною мірою. Інші ж, очевидно, матимуть моральне право скористатися з його оцінок лише коли вичахне жар кривд, коли відійде покоління безпосередніх учасників подій, коли дослідники зможуть дивитися на все безсторонніми очима.

Глибоко особисті тексти Івана Світличного – то його послання у вічність, його несуетний літопис доби, яка явила зразки людської підлості й людської величі. То, зрештою, його *exegi monumentum*.

І сьогодні можна лишень вклонитися дружині Івана Світличного Леоніді, стараннями якої всі 115 листів з неволі було збережено й оприлюднено. Для прийдешніх людей і прийдешніх часів.